

партійній закостенілості, а громом вдаряючи в ряди партії, очистив закисло атмосферу і спонукав провід взятися за різні реформи. Воднораз безоглядно відслонив він різні недостачі та надужиття і слабкі сторони тієї католицької збірноти, яку вважалося за гранітовий бльок, незрівняний моноліт і силу¹.

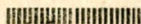
А все таки з Дегреля і рексизму більшість незадоволена. Мають вони своїх противників. Головно проти понадконфесійности та бажання ввести диктатуру виступили зорганізовані католики. Протиставляться йому християнські демократи з сильним своїм синдикатом і не менше впливовою організацією між робітничою молоддю — ЖОК — що в десятиліття свого існування числила понад 80 тисяч членів. Знов же бельгійська молодь, згуртована в товариствах Католицької Акції, заявила, що хто хоче бути вірний ідеям Католицької Акції не може стояти в рядах рексизму. Зо свого боку єпископат заборонив священникам і монахам належати до тієї організації, як теж — а було це в звичаю — продавати коло церковних брам рексівську пресу. Щоб паралізувати впливи Дегреля та методи його праці, почав виходити в Лієж новий тижневик „Judex“.

Чи останні невпачі, внутрішні неспокої й ферменти серед членів і проводу „Рексу“ мали б означати ослаблення й завмирання руху? Чи може гасне зірка Дегреля? — Невідомо.

Він прочистив відносини. Скінчилися фінансові скандали. Край повертається до нормального життя.

Але консервативний бельгієць не хоче поносити наслідків нових експериментів Дегреля на суспільно-економічному полі і спокійно тепер відвертає до нього плечі, кажучи: — Він тепер нам непотрібний; коли б були рексівці при владі, то однаково нічого кращого нам не дали б.

Яка майбутність „Рексу“, невідомо. Можливе, що він відіграє ще яку більшу чи меншу ролю, але може бути й так, що він зо своїм провідником поволі піде в тїнь забуття, а історія запише тільки, що було серед молодих у Бельгії бажання суспільно-економічної віднови.

Юрко Мушак

ПОСТАТЬ ПРОМЕТЕЯ

в світовій та українській літературі

„Споконвіку Прометей
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра,
Серце розбиває“

„Кобзар“

Між мітами грецького мітографа Аполльодора читаємо про Прометей ось таке: „Прометей, що сотворив людей з води й землі,

¹ Ks. N. Cieszyński: op. cit. str. 46.

дав їм також тайком перед Зевесом огонь, який сховав у стрижні очеретини. Коли Зевес помітив крадіж, приказав Гефайстові прикувати Прометея до Кавказу. Тут він висів прикований сотки літ. Щодня прилітав орел і видавав йому печінку, яка за ніч відростала. Цей міт мав дуже великий вплив на цілу всесвітню літературу, а також у дуже великій мірі й на українську. Зустрічаємо його вже в найстаршого грецького поета Гезіода¹ (700 до Хр.) в творах „Походження богів“, 6. 510. і сл., і „Праці й дні“ в 47. і сл. Одначе Гезіод згідно з релігією свого віку вважав Прометея за злочинця, проступника, що ошукав Зевеса при поділі жертви й украв із неба вогонь — за це й терпить заслужену кару.

Інакше поставився до цього міту найстарший, а водночас найбільший трагік, властивий творець трагедій — Аїсхіль. Його Прометей — це спаситель, збавник народу, того народу, який Зевс хоче знищити до нащадку. Прометей стає добродієм народу, за нього приймає на себе пута й віковічні муки, й це власне надає постаті Прометея глибокого трагізму.

Долю цього страдника зобразив Аїсхіль у драматичній трилогії, з якої збереглася середня частина п. з. „Прикований Прометей“.

Аїсхіль у прольогу цієї трагедії також повторює крадіж огню, але її не змальовує. (Це відбулося в першій частині трилогії в траг. п. з. „Прометей огненосець“).

В трагедії „Прикований Прометей“ крадіж це вже тільки причина кар і мук. Довідуємося про те з прольогу трагедії за слів Кратоса (насилля):

„Дійшли ми вже до меж далеких тих країв,
До скитського шляху, безлюдних пустарів.
Гефайсте, ти гляди, наказ Вітця сповнить:
Зевс поручив тобі до скель стрімких прибити
Злочинця цього вперш, звязавши міцно в скрут
Нерозірвальних звен, сильних крицевих пут.
Таж він твій квіт, цей блиск огню, мистця всіх штук
Украв і в дарі дав смертельникам до рук.
За це нехай прийме покуту від богів,
Щоб Зевса верховласть пошанувати вмів
Та раз вже перестав любити людський рід.

(Переклад мій)

Опісля Прометей, прикований до скель, вичисляє всі добродійства, які він учинив для людей, а їх приніс їм огонь — дар Прометея. Прометей навчив людей пізнавати зорі, їх схід та захід, навчив числити й писати й відчувати та вказав цілюще зілля. Одначе вогонь та мореплавство це дві найбільші заслуги; їх dokonав Прометей із любови до народу; в його обороні станув проти самого Зевса. За цю провину Гефайст із наказу Зевса

¹ Впливи Прометея на грецьку й римську літературу, як також на старовинне образотворче мистецтво обговорює дуже докладно К. Варр, Prometheus, (Roschers Mytholog. Lexikon III. 2. Leipzig 1897—1909).

приковує його в Скитії, недалеко Кавказу, до стрімких скель над морем. Бедра опоясує йому залізними обручами, а на руки і на ноги накладає кайдани. Крім цього через груди пробиває йому спіжевий клин. Самітного страдника відвідує хор Океанід, опортуніст Океан і вічна мандрівниця, божевільна Іо, жертва саомовлі Зевса. Океаніди співчують із болем Прометея, що видно з їхньої пісні:

„Здригаюся, скільки разів бачу,
Як тисячні муки,

Прометею, тебе розривають,
Пути давлять руки.

„Ти Зевеса навіть не злякався
В своїх прямуваннях.

Цілим серцем для людей віддався,
Тепер сам в кайданах.

„Бачиш, друже, що зазнав невдяки
За всі труди ревні.

Скажи мені, чим тобі допоможуть
Люди однодневні?“

(Переклад мій)

Океаніди потішають Прометея, що не тільки його зустріла така кара. Провідниця хору каже:

„Я знала давніше одного ще бога,
Героя Титана Атланта,

Його одоліла богів перемога,
В окови скували гіганта.

Поклали на плечі всю землю та всесвіт,
Тягар цей держить до сьогодні.

Йому грає море й бурхливих хвиль клекіт,
Відкликуюсь журно безодня“.

(Переклад мій)

Вкінці приходить вістун Зевса, Гермес. Він намовляє Прометея покоритися Зевсові й на випадок непослуху грозить ще більшими карами: Зевс разом зо скелею кине його до Тартару, а орел щоднини видатиме його печінку. Та відважний страдник незломний. Легковажить слова Гермеса, кажучи:

„Я це знав вже давно, що почув з твоїх слів,
Та як ворог терпить від своїх ворогів,
То ганьби в тім нема!

„Хай у мене ціляє огнем блискавиць,
Хай повітря стрясе у вітрах громовиць
Хуртовина страшна.

„Нехай буря цей світ із корінням основ
Потрясе, а бурун морських хвиль стусаном
Нехай сягне до зір.

„Хай змішає моря, та небесні шляхи.
Нехай кине мене в темний Ад вир судьби,
Та не вбе мене звір!“

(Переклад мій)

Але скоро переконається Прометей про правдивість погроз Гермеса. Він вже бачить свій кінець, одначе й це його не ломить. Він холоднокрівно заглядає смерті в очі, кажучи:

„Вже сповняє в ділах, чим грозив у словах,
Ось дрижить у основах круг-світ,

Глухо грім гомонить у самих глибинах,
Блискавиці з небес миготять в кривульках,
Розсипають кругом свій розжеврений квіт.
Круті вихру знімають вже темряву хмар.

Розгулялись вітри та й пішли всі на герць,
Усе небо й моря получил цей удар,
Ось приходить усьому кінець!

Ой нене — Пресвята
Етєре, ти світло спільного життя,
На землі для всіх сотворінь,
Глядіть на невинність моїх терпіннь!“

(Переклад мій)

Серед громів, блискавиць і землетрусів скеля западається враз із Прометеем під землю.

Ніхто перед Аїсхілем не впровадив Прометея на сцену, але й по нім у Греції ніхто не мав відваги опрацювати вдруге цієї теми. Всі відчували, що перевищити Аїсхіля це понад сили. З великим подивом і глибокою пошаною дивиться на нього найбільший грецький комедієписець Аристофан і в своїй комедії „Жаби“¹ ставить його за взір трагіка. На літературних змаганнях між Аїсхілем і Евріпідом суддєє сам Діонісій і признає першенство Аїсхілеві.

В пізнішій добі клясичного грецького раціоналізму не доцінювано вже так Аїсхіля, тому й не диво, що Арістотель дуже рідко цитує трагедії Аїсхіля в своїй „Поетиці“.

В Римі знано вже дуже вчасно трагедії Аїсхіля й перероблювано латинською мовою. „Прометей“ Аїсхіля переробив римський трагік Акцій (170—87 до Хр.). Він, як думає Ribbeck, получив дві трагедії Аїсхіля, „Прикований Прометей“ і „Розпутаний Прометей“, в одну. Таке połącження називали римляни „контамінацією“. І навіть ще в часах римського цїсарства уважають Аїсхіля за найбільшого трагіка.

В середніх віках пішов Аїсхіль у забуття. Одначе його „Прометей“ і тоді мав великий вплив. Прометея христїяни середніх віків уважали за предтечу Христа. Отці церкви казали, що коли Прометей висів серед мук і кликав свого спасителя, побачив образ розпязтого Христа, що колись мав понести такі самі муки за відкуплення людства.

Коли Тертуліян (160—240 по Хр.) показував поганам образ розпязтого Христа, говорив: „Vergis Prometheus, Deus omnipotens,

¹ Комедію цю переклав дуже гарно українською мовою В. Сїмович, і вона незабаром появиться друком.

blasphemiis lancinatus“ (правдивий Прометей, всемогутий Бог, розшматований хулою).

В Прометею дошукувалися також подібности з Єговою з кн. Роду, що створив Адама з глини, як Прометей своїх людей. Та найбільше порівнювано муки Прометея з муками Христа.

Аж нові віки зайнялися з великим запалом Айхсілем, бо знайшли в нього невичерпане джерело поетичних мотивів.

Перший, що з новітніх поетів впровадив постать Прометея до літератури, був Тома Кампанелля, жертва еспанської інквізиції. Пробуваючи в тюрмі, він написав сонет, в якому звеличує героїчну посвяту й муки Прометея.

За ним пішов Кальдерон де Ля Барка. Одна з його мітологічних драм, які він писав на бажання короля Филипа IV., мала заголовок: „Estatua de Prometeo“ (1679). Айхсіля Кальдерон не знав. Його джерелом була мітологія Бокачча „De genealogiis deorum gentilium“ (1373). Прометей Кальдерона це світло „небесного смолоскипу“, що його статуї одуховлює життям, духом і силою пізнання. Кальдерон іде тут за тим переказом, що Прометей вліпив людину з глини. Його Прометей це людина благородна, пряме до високих ідеалів, астроном і різьбар. Його опікунка — Мінерва. З неї створив він величаву статую. За часів барока й рокока Айхсіля вважали за найбільшого поета-трагіка. Впливи Прометея бачимо в творчості Мільтона. Багато спільних рис можемо знайти між його Сатаною з „Утраченого раю“ і „Прометеем“ Айхсіля.

Французи в XVIII. віку не виявляють найменшого зацікавлення трагедіями Айхсіля. Ба, що більше, вони їх не розуміють, а філософ Вольтер називає їх „варварськими“.

Від початку 18. віку виступає Прометей як символ поета творця. Старовинний творець людей стає символом артистів і поетів. Теорія Арістотеля, що в поезії треба бачити наслідування природи не вистачала вже тогочасній естетиці. Залишалося завжди невияснене „щось“, чим зайнялися головне англійські філософи й естетики. Вони намагалися збагнути те, на що не давала відповіді ані освіта, ані ученість, ані уява. Англійський філософ-теоретик штуки Шефтсбері (Shaftesbury) перший кинув гасло: „Правдивий поет це творець, як Прометей!“ Він не наслідує, а творить, як Прометей людей, так він творить свої постаті з глибин власного серця. Естетика Шефтсбері мала великий вплив на німецьку поетику клясицизму й романтизму.

За тим гаслом ідуть німецькі поети Герстенберг, Зульпер, Гердер. А молодий Гете посувається ще далі й каже: „Правдивий поет це Прометей“.

Часи „Бурі й Напору“ взяли це гасло за своє, а посуваючись очевидячки задалеко, оповістили інше гасло: „Поет не тільки Прометей, але він є сам бог“. Геніяльність — це божеськість, а Бог найвищий геній.

Молодий Гете в Франкфурті починає писати драму „Про-

метей“, яку докінчує в глибокій старості. Його „Прометей“ стає на прю з Богом. Але Гете резигнує з особистости Бога й доходить до пантеїзму. В нього Бог — це світ, а світ — це Бог. А понад Богом і понад усім стоїть доля — це незмінні закони природи, яких не змінить ніякий Бог¹.

Прометей — це сам Гете. Він навіть кепкує зо своєї давньої віри.

Отже „Прометей“ Гете — це поет творець, що в почутті своєї творчої сили хулить Бога. Одначе він не є символом цілого людства, а тільки деякої сторінки людської істоти.

Цю тему порушували ще Tobler, „Prometheus“, J. S. Falk, „Prometheus“ (1803), Aug. Wilh. Schlegel, вірш „Прометей“ (1797). Прометей Шлегеля задумує подати людям огонь. Мати Теміда остерігає його: „Горе тому, що обдарить вічних сліпців світлом небесного смолоскипу!“ Але Прометей, надіючись на благословення, яке принесе людям нова культура, не слухає остороги матері.

Herder (1802) пише драматичний вірш з хорами „Розпутаний Прометей“. Одначе вартість його дуже маленька.

Так само пішов у забуття фрагмент мітичного вірша „Розпутаний Прометей“ E. Feuchsterleben². Вже на більше реальному ґрунті ставув італійський поет Вінкентій Монті³. Його „Прометей“ — це Наполеон, борець за волю, що не любить рабства, ненавидить і поборює самоволу тиранів.

Одначе безпосередній вплив Прометея виступає аж в початках 19. в., в добі романтизму. Скільки разів революційний дух брав перевагу в літературі, символом протесту, обурення й топтання старих несправедливих законів ставався Прометей.

Романтики часто опрацьовували такі мотиви, де одиниця попадала б у конфлікт зо світом. Тут передує найбільший революціонер Байрон. В часах романтизму Прометей стає символом терплячого людства. Байрон (1816) написав малий вірш у трьох строфах. Це панегірик на честь Титана. Страдник Прометей стає предметом творчости Байрона. Велич його героїв у німому терпінню, гордій мовчанці. Та герої Байрона при тому свідомі того, що терплять невинно, одначе уважають собі за честь не показати своїх терпінь назовні. Так Прометей — це людство.

Людство страдник — але тріюмфуючий. Такими є всі герої Байрона, а головно „Манфред“ і „Каїн“, цей Каїн, що не хоче покоритися навіть Богові.

Цю думку поширює далі американський поет Лонфело, „Прометей“.

¹ Таке становище це заперечення божескости Бога, бо коли над Ним була б вища сила, то Він не був би Богом.

² Вплив Пром. в нім. літературі обговорює докладно K. Heinemann, Die tragischen Gestalten der Griechen in der Weltliteratur, 2 томи, Leipzig 1920. — O. F. Walzel, Das Prometheus — symbol von Shaftesbury zu Goethe (Neue Jahr. f. d. kl. Alt. 25. Jahrg. 13. 1910). — J. Fränkel, Wandlungen des Prometheus, Bern 1910.

³ Вплив Прометея на іт. літ. обговорює Arturo Graf, Prometeo nella poesia ed arte, Torino 1920.

Слідами Байрона пішов англ. поет Шеллі й написав драму „Розпутаний Прометей“. Плян до цієї драми створив тоді, коли в Швейцарії над Женевським озером разом із Байроном студював трагедії Аїсхіля. Шеллі перейняв велику думку Байрона й у нього Прометей став також символом людства. В своїй драмі Шеллі намагається „перебудувати світ“. Плян, який повстав у Швейцарії виконав Шеллі в Римі. Все сприяло поетові. Голубе небо Італії, пробудження весни, запах квітів, старі руїни з останками колодн і луків та величні лабіринти терм. Тому й драма повна ліричної краси та принади.

Прометей Шеллі — це символ людства. Йому краще страдати, ніж жити на олімпі в розпусті, тимто він на пропозицію Гермеса відповідає: „Ти плач над рабами неба, а не надо мною. В мойому серці панує чиста радість, рівна тому світлу, що царює на сонці.“

Edgar Quinet у трилогії *Prométhée* (1838) так само дає образ розвою людської культури.

Вертається ще до цієї теми Richard Paul (1875) „*der entfesselte Prometheus*“ і Siegfried Lipiner „*Der entfesselte Prometheus*“, що без уваги на прихильну оцінку Ніцше пішов у забуття. Крім цього ще опрацюював ту саму тему швейцарський поет Karl Spitteler „*Prometheus und Epimetheus*“ (1882). Його Прометей — це надлюдина Ніцше, подібно як і у поета Леопарді („Прометей“.) В російській літературі Вячеслав Іванов написав символічну драму „Прометей“ (1919), в-во „Алконост“. В польській літературі мав Прометей великий вплив на А. Міцкевича, що виявилось в Імпровізації III. ч. „Поминок“. Тут терпить поет з надмірної любови до народу. Відгомін впливів Прометея бачимо також в творчості Словацького, Красінського, Немоевського, Конопницької („Прометей і Сизиф“), Шуйського („Молитва Прометея“), А. Асника („Прометей“), Пшесмицького ліричний вірш „Прометей“, Кравсгора „Прометей“, як також у творчості Каспровіча, перекладача трагедій Аїсхіля¹.

Трагедії Аїсхіля були знані і в Україні вже давно. Та великого впливу тих трагедій в старій українській літературі якось не видно.

З постаттю Прометея зустрічаємося вперше у Котляревського („Енеїда“ VI. в. 10.):

„Троянців бідних і Енея,
Хто не хотів, той не пужав,
Терпіли гірше Прометея,
На люльку, що вогню украв“.

Котляревський знав Аїсхіля, одначе в своїй травестованій „Енеїді“ не міг опрацювати міту про Прометея, так як він його

¹ Впливи Пром. в пол. літ. обговор.: Wila Zyndram Kościalkowska, *Szkice literac. Prometheus* (Bibl. dz. wyb.) Warszawa 1908. — J. Kasproicz, *o Prometeuszu i prometeizmie* (Kurjer Lwow. 1915—16)— J. Kallenbach, *A. Mickiewicz II*. Poznań 1918. — T. Sinko, *Hellenizm J. Słowackiego*, Krak. 1909. — S. Witkowski, *Wstęp do prz. Kaspr. Kr.* 1925.

розумів, бо це не відповідало цілості твору. Правда, вже саме порівняння мук троянців з муками Прометея закроє на щось більшого, коли візьмемо під увагу, що поет має на думці не збурену Трою, а Батурина і втечу в Бендери. Та в той час всі далекі були від такої інтерпретації твору Котляревського, тому й не диво, що його травестований образ, хоч і був символом цілого українського народу, не мав у собі нічого для дальшого розвитку. — Аж у добі романтизму, коли одиниця починає бунтуватися проти суспільного устрою, поневолення й самоволі тиранів, виступає виразний образ „Прикованого Прометея“ у революційній поемі Шевченка „Кавказ“, за яку поет мусів зазнати правдиво „прометейських мук“, але не на Кавказі, тільки серед піскових пустинь над аральським озером, та статися „Прометеем Українського народу“. Шевченко дав плястичний мистецький образ дикого, понурого, непривітного, безлюдного Кавказу, а на такому тлі зобразив гігантичну постать Прометея, страдника за правду, за волю й долю людства. Як для Байрона, так і для Шевченка був Прометей символом бунту проти деспотизму й поневолення, але zarazом і символом безсмертності й тріумфу ідеї правди й перемоги. Прометей Шевченка — це весь український народ, це сума його прямувань і найвищих ідеалів. Їх не зломить, не вбє лють і скаженість тиранів, як Зевс не зламав і не вбив Прометея. Образ Прометея в поемі „Кавказ“ це найсильніше втілення образу Прометея в цілій світовій літературі.

Загально знаний завдяки геніяльній музиці Стеценка вірш О. Коваленка „Прометей“. Та вірш цей не має тієї сили, не має сильної віри в перемогу, ба що більше закінчується якимсь жалібним квилінням:

„О, Батьку наш, великий Прометею,
І нас клюють за щирю ідею
І не орли, а хижі дикі сови.

І мруть борці за правду і свободу,
І той огонь, ту щирю братню згоду,
І мов раби несуть тяжкі окови“.

Та не гомонить тут ані одна нотка віри в невмиручість і перемогу, як це ми бачили в Шевченка, яка опісля так часто звенить у грімких піснях Лесі Українки¹, що зайнялася клясичними мотивами.

Драгоманов брав на увагу велике значіння символічної драми Айхсіля. Він в оповіданні „Про заздрих богів“ хотів „вияснити вартість вільної думки та віри в поступ“, при чім виявляв свій атеїстичний світогляд. Щодо Прометея, то в своєму оповіданні подавав Драгоманов старовинний міт і свій популярно-науковий коментар: „Прометей, нібито один із менших богів, котрого

¹ Пор. Павло Филипович, Прометейзм Лесі Українки, „Життя й революція“ вересень, 1928.

імя значить по нашому: той, що заглядає наперед, провидючий, — узяв із неба вогонь і дав його людям. Ну, а звісно, що тільки з огнем могли люди ogrіватися, варити страву, кувати струменти. На його думку „тепер імя Прометея стало для просвічених людей іменем усього поступового: сміливої думки, доброго серця, твердості духа, та безстрашности“.

Леся Українка не опрацювала самостійно цієї теми, однак ніякий образ не повторювався в неї так часто й з таким піднесенням, як образ Прометея, цей символ боротьби й незломности.

Вперше зустрічаємось у неї з образом Прометея в вірші „Сон“, який вона присвятила своїй товаришці Олександрі Судовщиковій, дочці політичного заслання. В цій вірші Муза веде поетку в „таємничі палати“, де

. „височенний
Орган стоїть там, наче скеля дика.
Де був прикований Титан страшений,
Що забажав освіти чоловіка“.

Цей „світовий орган“ має подати такий грімкий звук, що

„З громом упадуть міцні будови,
Великий буде жах, велике й визволення
Тоді спадуть всесвітні окови“.

Або знов у вірші „Товаришці на спомин“:

„Так ми раби, не має гірших в світі,
Феллаги, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас.“

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима
Самі ж кайданами прикуті до землі“.

„Fiat pox“:

„О, не один нащадок Прометея
Блискучу іскру з неба здобував
І безліч рук до неї простягалось,
Мов до зорі, що вказує дорогу.“

І розсипалась та велика іскра
На іскорки, малесенькі, незначні,
І кожний іскорку ховав неначе скарб,
У попелі холодному віддавна.

Вона не гасла, тліла в тій могилі,
Та не давала ні тепла, ні світла.
А сміливий нащадок Прометея
Знаходить сумну долю свого предка —
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині“.

(Докінчення буде).

